

پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی

علمی - پژوهشی

شماره ۱۱

هزار و سیصد و نود و هفت - نیمسال اول (دوفصلنامه)

• تأملی بر جرم‌انگاری استفاده از سلاح‌های شیمیایی و صلاحیت زمانی دیوان کیفری بین‌المللی در رسیدگی به این جنایت با نگاهی به جنگ عراق و ایران

۵

دکتر مهدی عبدالمالکی - دکتر سید قاسم زمانی

۳۵

بررسی جرم‌شناختی خشونت تماشاگران فوتبال

مجید آقایی - دکتر علی صفاری

سنجش اثربخشی نقش‌گذاری روانی بر کاهش پرخاشگری کودکان (استفاده از نقش‌گذاری روانی به جای سازوکارهای کلاسیک مجازات رفتارهای خشونت‌آمیز)

۶۹

دکتر محمد آشوری - المیرا سلیمانی سواد رودباری

۱۰۵

امور فوری در دادرسی کیفری

دکتر منصور رحمدل

۱۳۱

سیاست جنایی قضایی ایران در رابطه با مجازات‌های جایگزین حبس

دکتر حسین غلامی - داود خاکسار

رابطه حاشیه‌نشینی با ارتکاب جرم در شهر کرمانشاه (مورد مطالعه: منطقه حاشیه‌نشین دولت‌آباد کرمانشاه در سال ۱۳۹۳)

۱۶۱

دکتر تهمورث بشیری - محمدمسعود مظفری

کاربست جرم‌شناسی فرهنگی در تحلیل بزهکاری کودکان و نوجوانان با تکیه بر مفاهیم کارناوال، آدرنالین و زندگی دوم

۱۹۱

دکتر سارا آقایی

http://jcl.ac.ir/article_66827.html

سیاست جنایی قضایی ایران در رابطه با مجازات‌های جایگزین حبس

داود خاکسار* - دکتر حسین غلامی**

چکیده:

قانون‌گذار در پی احتراز از آسیب‌های حاصل از حبس و ساختار زندان، با تصویب قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، نهادهای کیفری نوینی را پیش‌بینی نموده و فصلی را به مجازات‌های جایگزین حبس اختصاص داده است، اما این تغییرات در عرصه سیاست جنایی تقنینی به تنهایی کافی نبوده و برای حصول نتیجه، سیاست جنایی قضایی نیز باید خود را با نگاه جدید قانون‌گذار هماهنگ نماید. در این پژوهش تلاش شده است چگونگی اثرپذیری سیاست جنایی قضایی از سیاست جنایی تقنینی با تحلیل آرای به‌دست‌آمده روشن شده و پژوهشی کاربردی ارائه شود. یافته‌های حاصل از این تحقیق بیانگر آن هستند که در حال حاضر سیاست جنایی قضایی ایران در رابطه با مجازات‌های جایگزین حبس، فاصله معناداری از سیاست جنایی تقنینی دارد؛ تنها در ۶/۵ درصد از تمام پرونده‌هایی که امکان دریافت جایگزین حبس را دارند، چنین واکنش‌هایی اعمال می‌شود. در بین آرای صادره نیز می‌توان به‌وفور نادیده انگاشتن برخی متغیرهای مهم همچون نوع جرم، سن، جنس، وضعیت شغلی و تأهل مرتکب را از سوی قضات مشاهده نمود، به نحوی که جزای نقدی به تنهایی حدود سه‌چهارم از آراء را به خود اختصاص داده است (۸۷ مورد از ۱۵۰ رأی). این موارد را می‌توان حاصل عدم درک درست قضات نسبت به اهمیت، ضرورت و اهداف جایگزین‌های حبس، همچنین مشکلات اجرایی و کمبودهای سخت‌افزاری دانست.

مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، شماره ۱۱، نیمسال اول ۱۳۹۷
صفحه ۱۳۱-۱۵۹، تاریخ وصول: ۱۳۹۶/۰۳/۰۸، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۳/۱۲

* دانشجوی دکترای حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد امارات متحده عربی
Email: d.khaksarlawyer@yahoo.com

** دانشیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی، نویسنده مسؤول
Email: gholami@atu.ac.ir

کلیدواژه‌ها:

سیاست جنایی قضایی، حبس، مجازات‌های جایگزین حبس.

مقدمه

مسئله آسیب‌های اجتماعی^۱، پیشگیری^۲ و کنترل جرم^۳ از موضوعات مهم و مطرح در دهه‌های اخیر است. حال اگر باور داشته باشیم که راهکار کاهش جرم درگرو کاهش فشارهای درونی^۴ (خشم، ترس، عدم رضایت از زندگی، اضطراب و ...) و کشش‌های بیرونی^۵ (فقر، بیکاری، شکاف طبقاتی و ...) است به درستی می‌فهمیم که اصولاً مجازات حبس برخلاف فلسفه اولیه آن، در تضاد با برنامه‌های پیشگیری، اصلاح و درمان مجرمین است. در نتیجه بعد از کم‌رنگ شدن مجازات‌های دردناک مانند اعدام، سوزاندن، سنگسار کردن، دو شقه کردن و ... زندان^۶ نیز به‌عنوان یکی از مخرب‌ترین کیفرها از انتقاد اصلاح‌طلبان عرصه اجتماع دور نمانده است. تحلیل و بررسی نتایج اعمال مجازات حبس نشان می‌دهد که جامعه نمی‌تواند همچنان درهای زندان‌ها را بر روی عامه مردم باز بگذارد. چاله زندان به مانند یک مرداب در حال گسترش است و با گرفتار کردن مردم هر روز آسیب‌های بیشتری را بازتولید می‌کند. آموزش جرم و تولید مجرم، هدر رفتن منابع مادی و معنوی، هزینه‌های بالای اقتصادی، فروپاشی خانواده‌ها، تشدید فقر و شکاف طبقاتی و ... از جمله دلایلی هستند که ادامه رشد زندان و شاخ و برگ گرفتن این ساختار منحوس را غیرمعقول می‌نماید.^۷ همچنین مطالعات جرم‌شناسی^۸ و کیفرشناسی^۹ نشان می‌دهد که تمام اصلاحاتی که در رژیم زندان‌ها طی دو سده گذشته متأثر از جنبش اصلاح سیستم زندان‌ها صورت گرفته و به بهبود نسبی شرایط فیزیکی زندان منجر شده، نتایج مثبت، سودمند و مؤثری بر بازپذیری اجتماعی مجرمان و پیشگیری از ارتکاب جرم نداشته است^{۱۰} شکست نظام سالب آزادی در اندیشه و

1. Social Injures.

2. Prevention.

3. Crime Control.

4. Internal Pressure.

5. External Allure.

6. Prison.

۷. حمید بهره‌مند، «سیاست حبس‌زدایی در نظام تقنینی جمهوری اسلامی ایران»، راهبرد ۸۰ (۱۳۹۶)، ۳۵۸.

8. Criminology.

9. Penology.

۱۰. محمد آشوری، عدالت کیفری «مجموعه مقالات» (تهران: کتابخانه گنج دانش، ۱۳۷۶)، ۷.

عمل، ازدحام جمعیت زندان^{۱۱}، اثرات مخرب روحی و روانی آن بر محکومین و جرم‌زا بودن محیط آن سبب ظهور و بروز جایگزین‌های حبس^{۱۲} در قلمرو نظام کیفری^{۱۳} شد. از دلایلی که حکومت‌ها را به اصلاح قوانین مربوط به ساختار زندان و مجازات حبس و ادوار ساخت هزینه‌های اقتصادی بالای نگهداری زندانیان است؛^{۱۴} چراکه با تسلط اندیشه‌های اقتصادی بر سیاست‌های اجتماعی می‌توان با جمع و تفریق هر سود و زبانی را محاسبه کرد، گویی اگر حکومت‌ها متحمل زیان‌های اقتصادی و تبعات سیاسی کیفرگرایی نمی‌شدند زندان‌ها همچنان به عنوان سرپوشی بر حکمرانی‌های نامناسب باقی می‌ماند و تا سالیان سال انسان‌ها را به همراه آه و ناله‌هایشان در خود مدفون می‌ساخت.

سیاست جنایی^{۱۵} ایران نیز با اندکی تأخیر، با وضع قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ و اختصاص فصل‌های پنجم تا نهم این مجموعه به مجازات‌های جایگزین حبس^{۱۶} به پیروی از سیاست‌های کلی نظام^{۱۷} و الهام از آموزه‌های جدید، درصدد اصلاح و درمان مجرمین و بازاجتماعی کردن آنها و پرهیز از اندیشه و تدابیر سزادهی و سرکوب‌گری صرف برآمده است.

۱۱. آلبرشت هانس یورگ، *ازدحام در زندان*، ترجمه حسین غلامی (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۵)، ۱۰.

12. Alternatives to Imprisonment.

13. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), *The Handbook on Alternatives to Imprisonment* (Vienna: United Nations Publication, 2005), 4.

14. Ibid, 4.

15. Criminal Policy.

۱۶. سید عباس حسینی‌نیک، *مجموعه قوانین کاربردی مجد «حقوقی - کیفری»* (تهران: انتشارات مجد، ۱۳۹۴)، ۶۱۶-۶۱۰.

۱۷. در سیاست‌های کلی نظام که به موجب بند «۱» از اصل (۱۱۰) قانون اساسی توسط رهبری ابلاغ می‌شوند، موضوع حبس‌زدایی بارها مورد تأکید قرار گرفته است. نخستین بار این موضوع در سال ۱۳۸۱ در سیاست‌های کلی نظام در خصوص امنیت قضایی تصریح شده است. مطابق بند «۱۴»، «بازنگری در قوانین در جهت کاهش عناوین جرایم و کاهش استفاده از مجازات زندان» یکی از راهبردهای نظام برای دستیابی به امنیت قضایی بوده است. هفت سال بعد نیز مجدداً در سال ۱۳۸۸ سیاست کلی قضایی پنج‌ساله ابلاغ شده توسط مقام معظم رهبری به این موضوع توجه داشته و در بند «۱۲» این سند «اتخاذ تدابیر لازم در استفاده از مجازات زندان با رویکرد حبس‌زدایی»، یکی از سیاست‌های کلی این دوره تعیین شده است. همچنین در سال ۱۳۹۴ در سیاست‌های کلی برنامه پنج‌ساله ششم توسعه هم در کنار «بهبود بخشیدن به وضعیت زندان‌ها و بازداشتگاه‌ها» (بند ۶۵) مجدداً به اصلاح قوانین جهت حبس‌زدایی توجه شده است. مطابق بند «۶۴»، «بازنگری در قوانین جزایی به منظور کاستن از محکومیت به حبس و تبدیل آن به مجازات‌های دیگر و متناسب‌سازی مجازات‌ها با جرایم» به عنوان یکی از راهبردهای اصلی در نظام قضایی ترسیم شده است.

جایگزین‌های کیفر سالب آزادی بدیل‌هایی هستند که یا در دادنامه کیفری یا پس از صدور حکم (در زمان اجرای مجازات) مطرح می‌شوند، با این اوصاف بدیل‌هایی مورد بحث است که قاضی در زمان صدور حکم، حق انتخاب بین اعزام محکوم به زندان و حق انتخاب نسبت به باقی گذاردن زندانی در زندان و خارج کردن او از حبس را دارد. این دست از مجازات‌ها به عنوان پاسخی نو و برآمده از آموزه‌های جدید حقوق کیفری و جرم‌شناسی، با هدف کاهش زیان‌های حاصل از زندان به لیست انواع مجازات‌ها افزوده شده و قانون‌گذار امید دارد با اجرای این دست از مجازات‌ها، دامنه تخریب بسیاری از آسیب‌های اجتماعی را کاهش دهد؛^{۱۸} اما اگر اعمال و اجرای این مجازات‌ها به هر دلیلی با مشکل مواجه شود نه تنها بحران‌آفرینی زندان همچنان روند صعودی خواهد داشت، بلکه سرخوردگی نظام قضایی ایران در کنترل آسیب‌های اجتماعی نیز بیش از پیش ادامه می‌یابد.

در این پژوهش، منظور از سیاست جنایی قضایی، مجموعه تدابیری است که از طرف دستگاه قضایی برای پاسخ‌گویی به پدیده مجرمانه اندیشیده می‌شود و در واقع بیانگر نحوه برداشت قضات از قوانین است.^{۱۹} حال به دنبال تبیین و شناسایی سیاست جنایی قضایی ایران در به کارگیری انواع مجازات‌های جایگزین حبس (کمیت و کیفیت اعمال مجازات‌های جایگزین)، به نقد و بررسی این سیاست‌ها می‌پردازیم.

۱- از بیان مسئله تا پیشینه پژوهش

۱-۱- بیان مسئله

ناگفته پیداست که هدف پایدار سیاست جنایی، تضمین انسجام و ادامه حیات هیئت اجتماع (دولت و جامعه مدنی) با پاسخ به نیاز اشخاص و اموال به امنیت است. سیاست جنایی در معنای وسیع آن؛ یعنی «مجموعه روش‌هایی که هیئت اجتماع (دولت و جامعه) با توسل به آنها پاسخ‌های خود را به پدیده مجرمانه سازمان می‌بخشد».^{۲۰} بدیهی است که حقوق کیفری

۱۸. مهرناز عسکری‌نسب و رقیه ابراهیمی غریب‌دوستی، «مجازات‌های بینابین از منظر جرم‌شناسی در حقوق

کیفری ایران»، *تحقیقات جدید در علوم انسانی* ۲۴ (۱۳۹۶)، ۶۷.

۱۹. فرناز ناظرزاده کرمانی و زینب امامی غفاری، «بررسی رویه و نگرش قضات دادگاه‌های اطفال تهران به جایگزین‌های مجازات حبس»، *دیدگاه‌های حقوق قضایی* ۶۵ (۱۳۹۳)، ۱۶۷.

۲۰. می ری دلماس مارتی، *نظام‌های بزرگ سیاست جنایی*، ترجمه دکتر علی حسین نجفی ابرندآبادی (تهران: نشر میزان، ۱۳۸۱)، چاپ اول، ۲۳.

(سیاست کیفری) همواره نقش محوری در سیاست جنایی ایفاء می‌کند، اما در کنار آن شیوه‌های دیگر کنترل و پاسخ‌دهی به پدیده بزهکاری اعم از دولتی و جامعه‌ی مورد مطالعه و بررسی قرار می‌گیرد. هر سیاست جنایی هدف‌داری، جهت‌دستیابی به اهداف خود به ابزار کارآمدی احتیاج دارد که با توجه به ابزار مورد استفاده، می‌توان آن را به سیاست جنایی اجرایی^{۲۱}، سیاست جنایی تقنینی^{۲۲}، سیاست جنایی قضایی^{۲۳} و سیاست جنایی مشارکتی^{۲۴} تقسیم نمود. در این نوشته منظور از سیاست جنایی تقنینی عبارت است از: تدبیر و چاره‌اندیشی قانون‌گذار در مورد جرم و پاسخ به آن که با توجه به وابستگی سیاست جنایی به نظام سیاسی هر کشور حالت‌های مختلفی به خود می‌گیرد. سیاست جنایی تقنینی سلیقه قانون‌گذاران مختلف و انتخاب‌های آنان در انواع جرایم و مجازات‌ها و به طور کلی نحوه مقابله با پدیده مجرمانه و دادرسی جرایم است. سیاست جنایی قضایی نیز یعنی نحوه استنباط و برداشت دستگاه قضایی از سیاست جنایی تقنینی و نحوه اعمال قوانین و مقررات مربوط است که از اصل متغیر بودن تفسیر قواعد حقوق کیفری نشئت می‌گیرد. نحوه دریافت گفتمان سیاست جنایی قانون‌گذار توسط قوه قضائیه و نیز چگونگی اعمال و اجرای سیاست جنایی تقنینی توسط مراجع قضایی، بدنه سیاست جنایی قضایی را تشکیل می‌دهد؛^{۲۵} بنابراین در ادامه تغییر سیاست جنایی تقنینی در مورد مجازات حبس و جایگزین‌های آن بررسی عملکرد قضات و مطالعه سیاست جنایی قضایی گریزناپذیر است. باید هم مختصات این سیاست‌ها مشخص شود و هم نقاط ضعف و قوت این شیوه پاسخ‌دهی، همچنین باید انواع پاسخ‌های موفق و فاقد کارایی از هم تفکیک شود.

با تغییر رویکرد قانون‌گذار و وضع قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ روزهایی برای اصلاح، درمان و بازپذیری اجتماعی محکومین شکل گرفته است. با این حال، این موضوع قابل بررسی و مطالعه است که با وجود تحولات تقنینی صورت‌گرفته در قانون مجازات اسلامی و قانون آیین دادرسی کیفری و ...، رویکرد نظام قضایی و قضات به جایگزین‌های حبس چگونه بوده و این نهاد جدید تا چه اندازه با استقبال یا طرد و انکار مواجه شده است؟

21. Criminal Policy Executive.

22. Legislative Criminal Policy.

23. Judicial Criminal Policy.

24. Criminal Policy Partnership.

۲۵. علی حسین نجفی ابرندآبادی، تاریخ تحولات حقوق کیفری، تقریرات مباحثی در علوم جنایی، مقطع کارشناسی ارشد، سال تحصیلی ۱۳۷۸، ۵۲.

۲-۱- اهمیت موضوع

مطابق یک برآورد، نزدیک به ۱۴۰۰ الی ۱۵۰۰ عنوان مجرمانه در قوانین کیفری ایران وجود دارد که بالای ۴۰۰ عنوان آنها مجازات حبس دارد. توجه بیش از حد به مجازات زندان در حقوق کیفری ایران و علل ظهور مجازات‌های جایگزین حبس (توجه به جدول شماره ۱) اهمیت این تحقیق را پررنگ‌تر می‌سازد.

جدول شماره ۱

علل ظهور و بروز مجازات‌های جایگزین						
زندان ساختاری آسیب‌زا	افزایش خطرناکی مجرمان و بالا رفتن سطح جرم	جرم‌زا بودن محیط زندان	مشکلات بهداشتی، درمانی	هزینه کلان اداره زندان‌ها	تراکم جمعیت در زندان‌ها	ناسودمندی زندان و کیفر حبس
شکست مجازات‌های سالب آزادی						

قانون‌گذار با هدف دستیابی به نتایج مورد نظر از اعمال پاسخ‌های کیفری و هم‌زمان اجتناب از آسیب‌های فردی و اجتماعی حاصل از مجازات حبس، راهکارهای نوینی را در اختیار قضات قرار داده است، اما اثربخشی این راهکارها و حصول نتایج مدنظر در گروه نگاه قضات و چگونگی استفاده از این ابزار است. از آنجا که نتیجه فرایند قانون‌گذاری، ابلاغ و آموزش قانون در آرای قضایی عینیت پیدا می‌کند. با رجوع به متن و محتوای آرای صادره از محاکم و بررسی نتایج حاصل از اجرای این آراء می‌توان نقاط ضعف و قوت فرایند قانون‌گذاری و اجرای آن را شناسایی کرد. همچنین می‌توان از میزان و کیفیت همگامی یا جدایی سیاست جنایی تقنینی و قضایی آگاه شد و متعاقباً درصد برطرف نمودن شکاف‌های احتمالی برآمد.

۳-۱- اهداف تحقیق

آنچه در این پژوهش به‌عنوان اهداف اصلی مدنظر است، بررسی و کنکاش پیرامون موضوع سیاست جنایی قضایی ناظر به جایگزین‌های سالب آزادی است تا مختصات و جایگاه سیاست جنایی قضایی ایران در رابطه با زندان‌زدایی و اعمال مجازات‌های جایگزین حبس مشخص

شود. تحلیل و نقد عملکرد دستگاه قضایی در به کارگیری مجازات جایگزین حبس و ارائه راهکار و راهبردهای عملی برای برون‌رفت از مشکلات موجود از مهم‌ترین اهداف تحقیق است. کاربردهای احتمالی این پژوهش مبتنی بر این امر است که نظام قضایی با اعمال جایگزین‌های حبس، مشارکتی درخور توجه در راستای کنش‌های کیفی و یافته‌های جدید جرم‌شناسی و کیفرشناسی (مداخله مدنی^{۲۶}) جامعوی^{۲۷} در جهت اصلاح و درمان محکومین به ارمغان آورد. همچنین دستگاه‌های مجری اعم از اجرای احکام و اداره زندان‌ها، نسبت به اعمال صحیح احکام مبتنی بر جایگزین‌های حبس اقدام خواهند نمود.

۱-۴- روش تحقیق

با توجه به اینکه واحد تحلیل در این تحقیق فرد است، با تهیه پرسش‌نامه ابتدا به استخراج اطلاعات مورد نیاز از آرای صادره از دادگاه‌ها پرداختیم (روش تحقیق پیمایشی)، همچنین جامعه آماری تحقیق آرای صادره از دادگاه‌های استان تهران است. تعداد ۱۵۰ رأی صادره از دادگاه‌های عمومی و تجدیدنظر که طی سال‌های ۱۳۹۳ تا اوایل سال ۱۳۹۵ صادر شده‌اند مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. در ادامه این روند با مراجعه به کتاب‌ها، مقالات و دکتترین حقوقی ارائه راهکارها و راهبردهای ارتقاء و بهبود وضعیت سیاست جنایی قضایی در رابطه با مجازات‌های جایگزین حبس را مورد بررسی قرار دادیم. در نتیجه می‌توان گفت که روش تحقیق در این پژوهش از نوع تلفیقی است.

روش نمونه‌گیری و متغیرهای تحقیق: در این تحقیق برای تکمیل پرسش‌نامه و تهیه اطلاعات لازم از آرای کیفری از روش نمونه‌گیری در دسترس استفاده شده است. آرای جمع‌آوری شده از خوشه‌های سنی، جنسی، شغلی مختلف در شهر تهران صورت گرفته است؛ و مجموع این آرای کیفری رأی‌هایی بوده‌اند که مجازات‌های جایگزین حبس به طور معمول در آنها اعمال شده است. با توجه به اینکه در پژوهش حاضر به دنبال شناسایی عوامل مؤثر بر تصمیم قاضی برای اعمال مجازات جایگزین حبس بوده‌ایم، متغیرهای در نظر گرفته شده بر مبنای مدل تحلیل به شرح جدول شماره (۲) است.

26. Civil Intervention.

27. Societal.

جدول شماره ۲: متغیرهای تحقیق

متغیر مستقل					متغیر وابسته
۳	پیشینه کیفری	رنگ	وضعیت تاهل	بسیتر	مجازات‌های جایگزین حبس

مقیاس مورد استفاده و روش تجزیه و تحلیل داده‌ها: در این تحقیق برای پاسخ‌گویی به سؤالات از مقیاس اسمی استفاده شده است. همچنین روش تجزیه و تحلیل داده‌ها به دو صورت توصیفی و استنباطی است، آمار توصیفی برای توصیف ویژگی‌های نمونه به کار رفته است. در آمار توصیفی از فراوانی، درصد فراوانی و نمودار درصد فراوانی و از آمار استنباطی برای تبیین روابط بین متغیرها و تعمیم نتایج به جامعه استفاده شده است. در این تحقیق به منظور بررسی همبستگی بین متغیرهای تحقیق از روش همبستگی پیرسون استفاده شده است. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۱ بهره گرفتیم.

۱-۵- پیشینه تحقیق

نظام کیفری ایران در مسیر تحولات خود در دهه‌های اخیر خالی از سیاست‌های تحدیدکننده مجازات سالب آزادی نبوده است؛ رد پای تحدید و تبدیل مجازات حبس برای کاهش زیان‌های زندان در قبل و بعد از سال ۱۳۵۷ در میان قوانین کیفری ایران قابل مشاهده است و چیزی که روشن است اینکه حجم و تراکم مطالعات مربوط به مجازات‌های جایگزین حبس در جهان و به تبع آن در ایران سیر صعودی دارد. شکل‌گیری این دست از مجازات‌ها و مطالعات راجع به آنها همراه تحولات مکاتب مختلف من جمله مکتب کلاسیک، مکتب تحقیقی، دفاع اجتماعی و نئوکلاسیک انجام گرفته است.

با توجه به تاریخچه این نوع از مجازات، در سال‌های اخیر در ایران، مقالات و کتب متعددی در خصوص مجازات جایگزین حبس به رشته تحریر درآمده است،^{۲۸} اما تحقیقات

۲۸. برای مطالعه بیشتر، نک: محمد آشوری، جایگزین‌های زندان یا مجازات‌های بینابین (تهران: گرایش، ۱۳۸۲)، ۸؛ مائده میرشمس‌شهبهانی و محمد آشوری، مجموعه مقالات همایش راهکارهای کاهش جمعیت کیفری زندان (تهران: میزان، ۱۳۸۶)، ۱۴؛ کواچی هامایی، تعلیق مراقبتی در دنیا، ترجمه حسین آقایی‌نیا (تهران: میزان، ۱۳۷۷)، ۱۱۶؛ علی صفاری و حسن حاجی‌تبار فیروزجائی، مجازات‌های جایگزین

پیمایشی در مورد حوزه سیاست جنایی قضایی و نتایج اعمال این مجازات‌ها چندان پرتنگ نیست. در یکی از معدود پژوهش‌های انجام‌گرفته در این خصوص، نتایج تحقیق نشان می‌دهد مجازات حبس تأثیر بازدارنده بیشتری در مقایسه با تدابیر و مجازات‌های جایگزین از جمله تعلیق مجازات و جزای نقدی نداشته است. «یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که اثر بازدارندگی جزای نقدی نیز به میزان قابل توجهی بیش از حبس است. از این جهت تأکید می‌شود در رابطه با آن دسته از جرایم و مجرمانی که جزای نقدی می‌تواند مجازاتی متناسب برای آنها تلقی شود، این مجازات با اولویت بیشتر مورد استفاده قرار گیرد».^{۲۹} همچنین در پژوهش «مقایسه تطبیقی تأثیر مجازات زندان با مجازات‌های جایگزین در پیشگیری از جرم» به مقایسه نتایج این نوع از مجازات‌ها با مجازات حبس پرداخته شده است که نتایج تحقیق نشان می‌دهد مجازات‌های جایگزین در پیشگیری از جرم و اصلاح مجرمین نسبت به مجازات حبس مؤثرتر می‌باشند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد بین متغیرهای مربوط به نوع مجازات (حبس، جایگزین حبس)، نوع جرم، منطقه سکونت و وضعیت شغلی محکومین با متغیرهای وابسته (تکرار جرم، فاصله تکرار جرم) رابطه معناداری وجود دارد. به عبارت دیگر نتایج به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که میزان تکرار جرم در بین محکومین به حبس بیش از محکومین به مجازات‌های جایگزین حبس است. همچنین مجازات حبس تعلیقی بیشترین تأثیر را بر عدم تکرار جرم نسبت به جریمه تعلیقی و یا نقدی داشته است. با این وجود، بررسی عملکرد دستگاه قضایی و تجزیه و تحلیل کمیت و کیفیت آراء در اعمال مجازات‌های جایگزین حبس و متغیرهای تأثیرگذار بر آن تاکنون به صورت اختصاصی مورد توجه محققین قرار نگرفته است.

حبس در حقوق کیفری ایران (تهران: فردوسی، ۱۳۹۳)، ۱۹۱؛ غلامحسین رضائی، راهبردهای تعلیق و تعویق در فرایند کیفری (تهران: میزان، ۱۳۸۹)، ۲۲؛ حسن طغری‌نگار، مجموعه مقالات و سخنرانی‌های اولین همایش بین‌المللی بررسی راه‌های جایگزین مجازات حبس (تهران: سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور، راه تربیت، ۱۳۸۱)، ۱۵؛ محسن محدث، مقایسه تطبیقی تأثیر مجازات زندان با مجازات‌های جایگزین در پیشگیری از تکرار جرم (تهران: مؤسسه فرهنگی هنری انتشاراتی نگاه بین، ۱۳۹۰)، ۹۴.

۲۹. حسین غلامی، «ارزیابی بازدارندگی مجازات‌ها در قلمرو عدالت کیفری نظامی»، پژوهش منتشرنشده در سازمان قضایی نیروهای مسلح، اداره کل پیشگیری از وقوع جرم و عفو و بخشودگی، ۱۳۹۰: ۱۳۸.

۱-۶- سؤال و فرضیه:

با توجه به مطالب مطرح شده می‌توان دو موضوع اساسی را به عنوان سؤال‌های این پژوهش مطرح نمود:

۱- سیاست جنایی قضایی ایران از لحاظ کمی در خصوص جایگزین‌های حبس تا چه میزان همگام با سیاست جنایی قضایی بوده است؟

۲- سیاست جنایی قضایی ایران از لحاظ کیفی مقاصد سیاست جنایی تقنینی در خصوص جایگزین‌های حبس را برآورده می‌نماید؟

در مقام بیان فرضیه برای این دو پرسش نیز مطالب ذیل قابل بیان هستند:

۱- سیاست جنایی قضایی به دلایل مختلف از جمله ذهنیت کیفرگرایی حاکم بر جامعه و دستگاه قضا، اهداف سیاست تقنینی را برآورده نکرده است؛

۲- سیاست جنایی قضایی در موارد تعیین جایگزین‌های حبس نیز، اصول و اهداف مورد نظر سیاست تقنینی را راهنمای تصمیم‌سازی خود قرار نداده است.

۲- یافته‌های پژوهش

در این قسمت در راستای سؤالات تحقیق، همگامی سیاست جنایی قضایی از دو جنبه کمی و کیفی با سیاست جنایی تقنینی ارزیابی می‌شود. از بُعد کمی این نکته حائز اهمیت است که دستگاه قضا در موارد ممکن تا چه میزان از جایگزین‌ها استفاده می‌نماید. از بعد کیفی نیز این نکته تشریح می‌شود که در موارد صدور حکم به جایگزین‌ها، آیا قضات تمام نکات لازم و ضروری برای حصول اهداف قانون‌گذار را در نظر می‌گیرند؟

۲-۱- فراوانی جایگزین‌های حبس

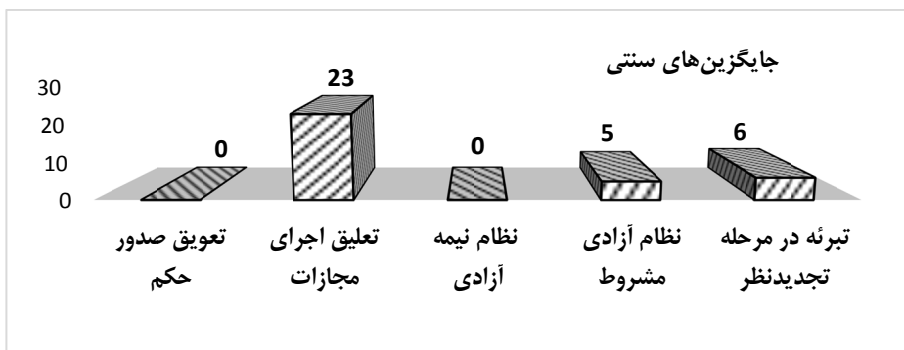
هرچند بحث از فراوانی مرتبط با جنبه کمی آراء خواهد بود؛ اما می‌تواند حاوی اطلاعات کیفی نیز باشد. پرسش نخست در این ارتباط آن است که اساساً قضات تا چه اندازه از جایگزین‌ها استقبال می‌نمایند؟ بر اساس برخی تحقیقات صورت‌گرفته حدود ۱۵ درصد از کل پرونده‌های مطروحه قابلیت دریافت یکی از عنوان‌های جایگزین (اعم از سنتی و نوین) را دارند، در صورتی که بر اساس آمار موجود تنها ۱ درصد از تمام پرونده‌های موجود با چنین احکامی مواجه می‌شوند. شاید بتوان در این باب قانون‌گذار را نیز سهیم دانست؛ زیرا شرایط را به نحوی تعیین نموده است که درصد کمی از پرونده‌ها می‌توانند مشمول این احکام باشند، با این حال عدد ۱ درصد، به طور آشکار بیان‌گر عدم اقبال دستگاه قضا از چنین واکنش‌هایی

بوده است.

این رقم را می‌توان از زاویه دیگری مورد توجه قرار داد و آن اینکه از تمام مواردی که صدور حکم مجازات جایگزین حبس در مورد آن امکان‌پذیر است، میزان بسیار ناچیز ۶/۵ درصد، در این مسیر هدایت شده است؛ به عبارتی در بیش از ۹۴ درصد پرونده‌ها مجازات حبس را بر انواع جایگزین‌ها ترجیح داده‌اند. هرچند چنین ارقامی می‌تواند صرفاً ناشی از عدم تمایل قضات به جایگزین‌ها نبوده و عوامل دیگر از جمله، نبود امکانات مادی نیز بر آنها تأثیرگذار باشد که در مبحثی دیگر به آن اشاره می‌شود.

الف) جایگزین‌های سنتی: تعویق صدور حکم، تعلیق اجرای مجازات، نظام نیمه‌آزادی و نظام آزادی مشروط از راهکارهای قانونی برای کاهش جمعیت زندان‌ها هستند که در مواد ۴۰ تا ۶۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ به آنها اشاره شده است. نمودار شماره (۱) نشان می‌دهد که در استفاده از این جایگزین‌ها بیشترین فراوانی با تعداد ۲۳ مورد مربوط به تعلیق اجرای مجازات است. این نمودار نشان می‌دهد که تصمیم‌گیری برای اعمال تعلیق اجرای مجازات برای قضات بسیار آسان‌تر از سایر جایگزین‌های سنتی است. تعویق صدور حکم چون در مرحله قبل از صدور حکم انجام می‌گیرد در اینجا فراوانی آن صفر است؛ اما نظام نیمه‌آزادی و آزادی مشروط به علل مختلف از سوی قضات غیر قابل اجرا می‌نمایند.

نمودار شماره ۱: فراوانی مجازات‌های جایگزین حبس سنتی

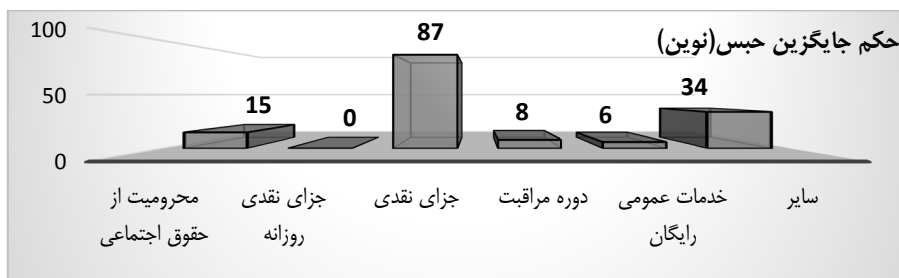

ب) جایگزین‌های نوین: دوره خدمات عمومی رایگان، جزای نقدی، جزای نقدی روزانه و محرومیت از حقوق اجتماعی^{۳۰} از مجازات‌های نوینی هستند که در فصل نهم از قانون

۳۰. در این تحقیق با محرومیت از حقوق اجتماعی به معنی اعم سر و کار داریم؛ به عبارت دیگر مجازات محدودکننده آزادی، سلب حقوق شغلی و خدمات عمومی، همه آنها جزء حقوق اجتماعی و محرومیت از

مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ گنجانده شده‌اند. از میان این مجازات‌ها بیشترین فراوانی با ۸۷ درصد مربوط به جزای نقدی است. اطلاعات مربوط به این نوع از مجازات‌ها در نمودار شماره (۲) نشان داده شده است. با توجه به فراوانی‌های به دست آمده می‌توان گفت: جزای نقدی روزانه به طور مطلق، دوره مراقبت و خدمات عمومی رایگان به طور نسبی به دلایل مختلف مورد توجه قرار نگرفته‌اند. قضات بیشتر تمایل به انتخاب ساده‌ترین راه برای صدور رأی دارند. تنها مجازات جایگزین اعمال شده از سوی قضات جزای نقدی است که این امر نشان می‌دهد قضات حتی از تقسیط جزای نقدی به صورت روزانه و ماهانه خودداری می‌کنند. باید گفت که اعمال مجازات جزای نقدی در کوتاه‌مدت هرچند باعث کاهش جمعیت زندان‌ها می‌شود ولی این امر در بلندمدت موجب پر شدن زندان‌ها از کسانی می‌شود که قادر به پرداخت جزای نقدی نیستند. همچنین جریمه مالی فقرا که مرتکبان عمده جرایم خرده‌پا هستند، هرچند بهتر از اعمال حبس است ولی دور از صواب و مصلحت‌اندیشی بوده، به گونه‌ای که فقرا را به مجازاتی محکوم می‌نماید که از عهده تأمین آن بر نمی‌آیند.^{۳۱}

نمودار شماره ۲: فراوانی مجازات‌های جایگزین حبس نوین

آنچه از داده‌های فوق می‌توان برداشت نمود، آن است که دستگاه قضا به هر دلیل از جایگزین‌های حبس استقبال ننموده و به اثربخشی حبس اعتقاد بیشتری داشته است.

آنها هم محرومیت از حقوق اجتماعی اطلاق می‌شود. محرومیت از حقوق اجتماعی در معنی اعم نیز واجد جنبه کیفی بوده و تابع اصول حاکم بر مجازات‌ها می‌باشد که دارای اهدافی از قبیل پیشگیری از ارتکاب جرم و اصلاح و بازپروری مجرم، رعایت اصل فردی کردن مجازات‌ها، اجتناب از مجازات حبس به لحاظ اقتصادی و جرم‌زا بودن زندان می‌باشد. (نوشین یوسفی‌نژاد و محمود آقاجانی، «بررسی مجازات‌های سستی و نوین جایگزین حبس در قانون مجازات اسلامی»، *مطالعات علوم سیاسی حقوق و فقه دوره سوم* ۳ (۱۳۹۶)، ۱۵۶)

31. Tony, Michael. "Community Punishments in a Rational Society," *University of Minnesota Law School* (2017): 12.

همچنین در مواردی که جایگزین حبس مورد نظر قرار گرفته است نیز در حدود ۷۵ درصد موارد جزای نقدی تعیین شده است که در نگاهی کلی به دلیل آنی بودن و طی نکردن فرایند زمان بر و تحت آموزش و نظارت قرار نگرفتن مرتکب، کمترین میزان بازپروری را می‌تواند به همراه داشته باشد.

۲-۲- همبستگی متغیرهای مستقل با متغیر وابسته

در این قسمت ضریب همبستگی بین متغیرهای تحقیق با استفاده از آزمون همبستگی اسپیرمن محاسبه شده است. میزان همبستگی بین متغیرهای مستقل تحقیق با متغیر وابسته در جدول (۳) نشان داده شده است.

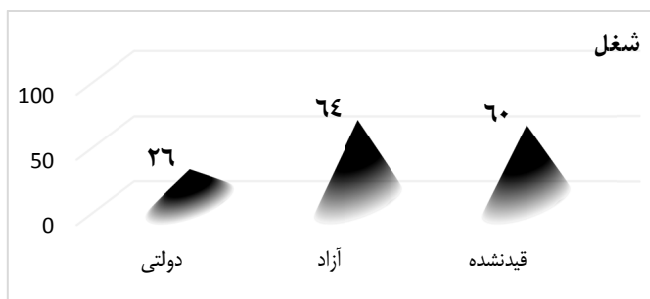
جدول شماره ۳: ضریب همبستگی متغیرهای مستقل و وابسته

	جایگزین‌های سنتی	جایگزین‌های نوین
شغل	.246** .009 150	.270** .007 150
پیشینه	-.198* .049 150	-.286** .004 150
نوع مجازات	.203* .043 150	.240* .016 150
پرونده شخصیت	.275** .006 150	.264* .014 150
زمان اجرا حکم	.357** .000 150	**در ۹۵ درصد معنادر است. **در ۹۹ درصد معنادر است.

۳	-.275** .006 150	
---	------------------------	--

الف) شغل: داده‌های جدول شماره (۳) نشان می‌دهد که شغل به عنوان یک متغیر تأثیرگذار با سطح اطمینان ۹۹ درصد و ضریب همبستگی ۲۷ و ۲۴ درصد ارتباط معناداری را با متغیر وابسته (جایگزین‌های نوین و سنتی حبس) دارد. این داده نشان می‌دهد که قضات تمایل دارند از حکم جزای نقدی به عنوان یکی از جایگزین‌های مهم حبس برای افراد شاغل استفاده کنند. در نمونه مورد بررسی با توجه به اطلاعات موجود در آرای صادره، شغل افراد در سه طبقه تقسیم‌بندی شده، توزیع فراوانی مربوط به شغل نمونه مورد بررسی در نمودار (۳) نشان داده شده است. با توجه داده‌های به دست آمده بیشترین فراوانی به مربوط به مشاغل آزاد است. موضوعی مهم که باید در اینجا به آن اشاره کرد این مسئله است که شرایط شکلی آرای صادره نامنظم است و معمولاً مشخصات محکومین به صورت دقیق ثبت نمی‌شود. اهمیت شغل به عنوان یکی از شاخص‌های مهم و تأثیرگذار بر جرم و صدور رأی در مکتوبات رسمی قضات همچنان به صورت جدی مورد توجه قرار نمی‌گیرد.

نمودار شماره ۳: فراوانی مربوط به شغل

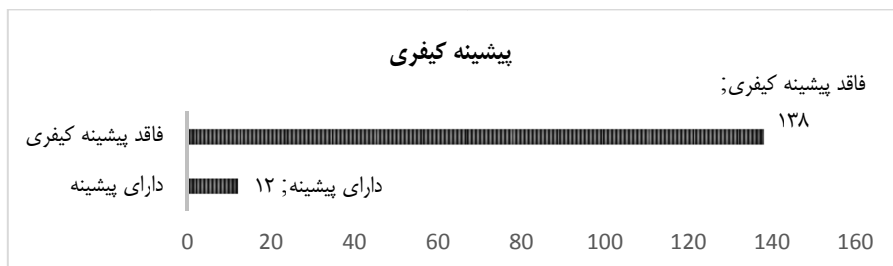

در حالی که شغل مانند ستون فقرات شخصیت، یکی از مهم‌ترین شاخص‌هایی است که باید قضات در هنگام صدور رأی به آن توجه نمایند و وضعیت شاغل یا بیکار بودن فرد را هم در شرایط شکلی رأی و هم در محتوای رأی دخالت دهند، در حدود نیمی از آراء، شغل مرتکب مورد توجه قرار نگرفته است. سؤالی که در این خصوص مطرح می‌شود آن است که آیا بدون در نظر گرفتن شغل مرتکب می‌توان «اصل تناسب» که به طور ضمنی مورد تأکید ماده ۶۴ نیز بوده است را محقق نمود؟ پاسخ این سؤال با در نظر گرفتن مفاد نمودار شماره

(۲) بسیار آشکار به نظر می‌رسد.

ب) پیشینه کیفری: داده‌های جدول شماره (۳) نشان می‌دهد ضریب همبستگی پیشینه کیفری با متغیرهای جایگزین‌های نوین و سنتی حبس به ترتیب منفی ۲۸ و منفی ۱۹ است. این داده‌ها نشان می‌دهد که هرچه پیشینه کیفری پررنگ‌تر شود و افراد جرم را تکرار نمایند تمایل قضاوت و قانون برای اعمال مجازات جایگزین‌های حبس نسبت به آنها کمتر می‌شود. با توجه به داده‌های نمودار شماره (۴) از ۱۵۰ حکم صادره تعداد ۹۲ درصد فاقد پیشینه کیفری و تعداد ۸ درصد هم دارای پیشینه بوده‌اند.

نمودار شماره ۴: فراوانی پیشینه کیفری

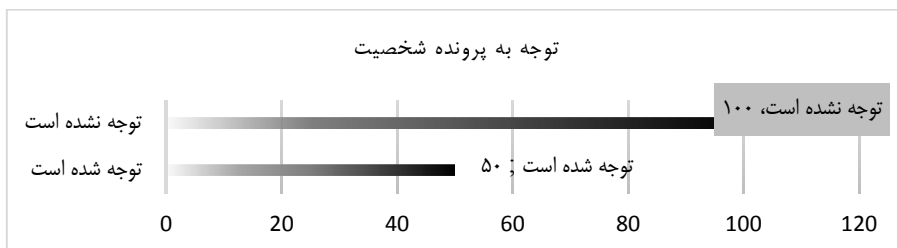

طبیعی است که هر اندازه پیشینه کیفری پررنگ‌تر شود، قضاوت از برنامه‌های اصلاحی کمتر استفاده می‌کنند؛ زیرا پیش فرض چنین واکنش‌هایی اصلاح مرتکب بدون توسل به اقدامات سخت‌گیرانه‌ای همچون حبس است و در صورت وجود پیشینه کیفری، فرض اصلاح‌پذیری مرتکب کمرنگ خواهد شد، اما باید به این نکته مهم اشاره کرد که اولین گام برای اصلاح مجرم، تغییر فرهنگ و کمرنگ کردن کیفرگرایی است. در جایی که قضایی می‌تواند از مجازات‌های جایگزین استفاده کند، اعمال مجازات‌های حبس و شلاق از سوی او نشان‌دهنده سیاست جنایی قضایی سخت‌گیرانه و اندیشه‌های مبتنی بر کیفر است. فاصله گرفتن قضاوت از جامعه و مردم و شکل‌گیری بنیان فکری بر اساس کیفر باعث کاهش حس همدردی و کمرنگ شدن آن می‌شود.

پ) پرونده شخصیت: ضریب همبستگی توجه به پرونده شخصیت و نوع مجازات جایگزین سنتی ۲۷ درصد، با سطح اطمینان ۹۹ درصد است (با توجه به جدول شماره ۳). میزان ضریب همبستگی این متغیر با جایگزین‌های نوین ۲۶ درصد است. هر اندازه قضاوت توجه بیشتری به شخصیت متهم داشته باشد احتمال اعمال مجازات جایگزین حبس بیشتر می‌شود. مطالعه و تحلیل محتوای آرای صادرشده و فراوانی به دست‌آمده در تحلیل داده‌ها در

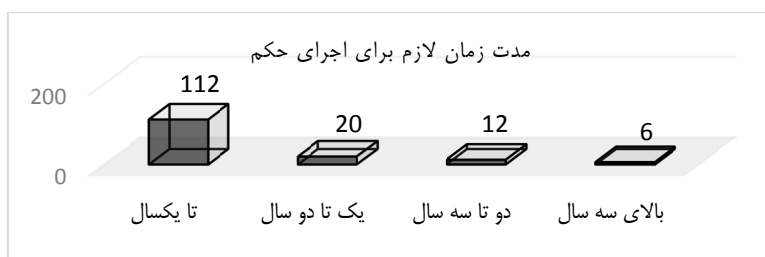
نمودار شماره (۶) نشان می‌دهد که از میزان ۱۵۰ رأی مورد مطالعه در ۶۵ درصد آراء به شخصیت متهم اشاره نشده است. این کم‌توجهی ممکن است دلایل بی‌شماری از جمله: تراکم پرونده‌ها، بی‌اهمیتی جرایم درجه ۶، ۷ و ۸ از نظر قضات، عدم آگاهی قضات از اهمیت موضوع، ماشینی شدن دستگاه قضایی و ... داشته باشد. باید گفت که در اینجا منظور از پرونده شخصیت مفهوم مضیق و قانونی آن که در ماده ۲۰۳ به آن اشاره شده است، نیست؛ چراکه جایگزین‌های حبس شامل جرایمی در این سطح، نمی‌شود. منظور از پرونده شخصیت توجه به ویژگی‌های شخصیتی متهم (سن، جنسیت، شغل و ...) به صورت کلی و احتمالاً شرایط روانی اوست.

نمودار شماره ۶: فراوانی مربوط به پرونده شخصیت

ت) مدت زمان لازم برای اجرای حکم: با توجه به جدول شماره (۳) زمان لازم برای اجرای حکم با سطح اطمینان ۹۹ درصد و ضریب همبستگی منفی ۳۵ درصد، ارتباط معناداری با جایگزین‌های سنتی دارد. این ارتباط، ارتباطی کاملاً معکوس است؛ یعنی هرچه زمان لازم برای اجرای حکم بالاتر برود، استفاده از جایگزین‌های حبس کمتر می‌شود. قضات در اعمال مجازات‌های جایگزین توجه بیشتر به مجازات جزای نقدی دارند و کمتر تمایل دارند که خود و دستگاه قضایی را درگیر مجازات‌ها و نظارت‌های بلندمدت نمایند. نمودار شماره (۷) زمان مورد نیاز برای اجرای احکام صادره را به تفکیک نشان می‌دهد که بیشترین فراوانی با ۷۴ درصد مربوط به زمان کمتر از یک سال است. تأثیر میزان بالای صدور حکم جریمه نقدی که پرداخت آن معمولاً باید سریع باشد بر این فراوانی کاملاً مشهود است.

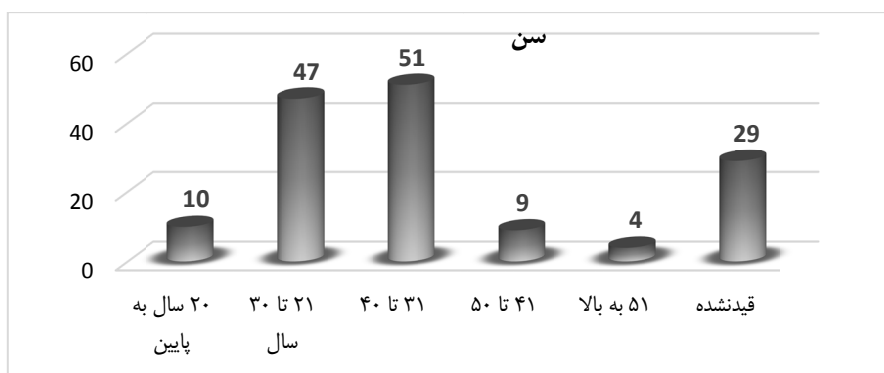
نمودار شماره ۷: مدت زمان لازم برای اجرای حکم

بنابراین می‌توان ادعا نمود که دستگاه قضا به دلایل مختلف علاقه‌ای به درگیر شدن در فرایندهای طولانی‌مدت و زمان‌بر که هم مستلزم صرف هزینه و هم نیازمند استفاده از نیروی انسانی است، ندارد. قضات با گریز از حساب و کتاب‌های مدت‌دار مانند یک پزشک تمایل دارند که با تزریق یک آمپول در کوتاه‌ترین زمان، پرونده بیمار را ببندند. این در حالی است که مراقبت‌های مدت‌دار و آموزش‌های زمان‌بر با توجه به اینکه مرتکب، همانند بیمار تحت درمان، زمان بیشتری را مورد نظارت قرار می‌گیرد، تأثیر بهتری بر اصلاح مجرم خواهند داشت؛ امری که مورد توجه دستگاه قضا قرار نگرفته و مقاصد سیاست جنایی تقنینی را مغفول خواهد گذاشت.

ج) سن: همچنین متغیر سن با سطح اطمینان ۹۹ درصد و ضریب منفی ۲۷ درصد به صورت معکوس با متغیر جایگزین سنتی همبستگی دارد (با توجه به جدول شماره ۳)؛ یعنی هرچه سن متهم بالاتر برود استفاده از جایگزین‌های حبس کمتر می‌شود. این در حالی است که هرچقدر سن مجرمین بالاتر باشد احتمال پیرنگ شدن سابقه کیفری نیز بیشتر می‌شود. اطلاعات مربوط به ویژگی‌های سنی نمونه مورد بررسی در نمودار شماره (۸) نشان داده شده است. بر اساس داده‌های به دست آمده بیشتر پاسخگویان به ترتیب در گروه‌های سنی ۳۱-۴۰ سال و ۲۱-۳۰ سال قرار دارند که نشانگر جوان بودن جمعیت محکومین است. فشارهای درونی برای ارتکاب جرم در این رده‌های سنی بیش از سایرین است. در سنین ۲۰ تا ۴۰ سال نیازهای زیستی (اقتصادی، جنسی و ...) در اوج خود قرار دارد.

نمودار شماره ۸: فراوانی سن

نکته‌ای که در خصوص سن از آرای بررسی شده جلب توجه می‌نماید، عدم ذکر این شاخص در حدود ۲۰ درصد پرونده‌ها است. سن ارتباط مستقیمی با سایر عوامل مانند، وضعیت تأهل، وضعیت اشتغال، سابقه کیفری و امکان اصلاح‌پذیری فرد خواهد داشت، از همین رو یکی از موارد تصریح شده در ماده ۶۴، سن مرتکب بوده است که متأسفانه درصد قابل توجهی از آراء به نقش این عامل بی‌توجه بوده‌اند. این امر باعث می‌شود که متناسب بودن واکنش تعیین شده و همچنین اثربخشی آن تا حد زیادی در حاله‌ای از ابهام قرار گیرد.

از مجموع داده‌های ارائه شده چنین می‌توان برداشت نمود که دستگاه قضایی در حال حاضر تمایل چندانی به تعیین جایگزین‌های حبس نداشته و در کمتر از ۷ درصد مواردی که سیاست جنایی تقنینی چنین امکانی را فراهم آورده، قضات نسبت به صدور حکم جایگزین حبس اقدام می‌کنند. به علاوه در مواردی که حکم به جایگزین‌ها داده شده است نیز اکثراً جزای نقدی که فرایندی زمان‌بر نبوده و دستگاه قضایی را درگیر نمی‌کند و البته جنبه بازپرورانه آن شدت کمتری دارد، تعیین شده است. در این پرونده‌ها بعضاً برخی عامل‌های تأثیرگذار همچون سن، شاغل بودن یا نبودن و پرونده شخصیت به طور کلی مغفول مانده است که انتظار می‌رود به میزان چشمگیری تحقق اهداف سیاست جنایی تقنینی را تحت‌الشعاع قرار دهد.

۳- آسیب‌شناسی سیاست جنایی قضایی در استفاده از جایگزین‌های

حبس

هرچند سیاست جنایی قضایی متأثر از شیوه قانون‌گذاری و ایدئولوژی حاکم بر آن است اما

این تأثیرپذیری هرگز به معنی تشابه و مطابقت صددرصدی نیست. قضات در هنگام روبه‌رو شدن با متهم تحت تأثیر آموزش‌های پیشین، خلاقیت و اخلاقیات خود و با استفاده از کتاب قانون به جرم و مجرم پاسخ می‌دهند. دادگاه‌ها با تفسیر مضیق به نفع متهم در موارد ابهام یا سکوت می‌توانند عدم تحقق شرایط جرم و وجود کیفیات مخفف و معاذیر معاف‌کننده را مورد حکم قرار دهند. همچنین دادگاه می‌تواند از تدابیر جایگزین مجازات سالب آزادی و اقدامات تأمینی و تربیتی استفاده نموده و از مجازات تکمیلی صرف‌نظر کند، یا می‌تواند ضمانت اجرای کم‌اهمیتی را در مورد جرایم کم‌اهمیت در نظر گرفته و یا اجرای مجازات را معلق نماید. در مرحله اجرای مجازات نیز مقامات اعمال‌کننده مجازات سالب آزادی می‌توانند از طریق فراهم کردن زمینه عفو و آزادی مشروط یا اعمال روش نیمه‌آزادی یا کیفر پایان هفته‌ای در امر کیفرزدایی گام بردارند. قلمرو و میزان مداخله قاضی، فهم و استنباط قاضی، میزان آموزش، آشنایی با قانون، میزان انعطاف قانون و ... گاه باعث می‌شود که سیاست جنایی تقنینی در مرحله اجرا تغییر رویکرد داده و تصویر قانون در آینه سیاست جنایی قضایی در هم بریزد؛ اما بررسی متغیرهای تحقیق و عملکرد قضات راجع به جایگزین‌های حبس نشان می‌دهد که سیاست جنایی قضایی در این رابطه با چالش‌هایی مواجه است:

۳-۱- فرهنگ کیفرگرا

شاید مهم‌ترین مؤلفه‌ای که بر وضعیت سیاست جنایی، تفکرات و رفتار اندیشمندان و کارگزاران قضایی تأثیر می‌گذارد مقوله فرهنگ باشد؛ با آنکه در ایران الگوها و ارزش‌هایی چندبعدی، مذهبی (قرآن^{۳۲}، سیره و روش معصومین^{۳۳})، ملی^{۳۴} (مفاخر و اندیشمندان) برای استفاده و نهادینه کردن مؤلفه مهم محبت و رفتارهای انسانی در فرهنگ و به تبع آن سیاست جنایی وجود دارد اما این مهم به دلایل مختلف تاکنون محقق نشده است.

۳۲. در قرآن کلمات محبت، مودت، الفت، خلت، ولایت، صدیق، حمیم، اخوان و ... و دیگر مشتقات آن بیش از ۲۰۰ بار تکرار شده است که نشان‌دهنده جایگاه عشق و دوستی در رفتارهای بین فردی و به تبع آن ارتباطات و سیاست‌های اجتماعی است.

۳۳. احادیث و روایات بی‌شماری در رابطه با همدردی، مهر و دوستی و جایگاه آن در روابط و برخوردهای اجتماعی وجود دارد. حضرت علی (ع): «هرگز از مجازات کردن کسی دل‌شاد نشوید و ...!»

۳۴. مولانا: «از محبت نار نوری می‌شود/ وز محبت دیو حوری می‌شود/ از محبت حزن شادی می‌شود/ وز محبت غول هادی می‌شود!» حافظ: «عشقت رسد به فریاد ار خود بسان حافظ/ قرآن زبر بخوانی در چارده روایت!»

بدون تردید در صورت گرایش عمومی مجازات و به ویژه مجازات‌های شدید، استفاده از مجازات‌های جایگزین و تفکر درباره مجازات کمتر برای قضات بسیار سخت است. اجرای مجازات‌های جایگزین حبس در ایران نیازمند بسترسازی فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است. هرچند شکل‌گیری عقلانیت متأثر از پژوهش‌های علمی و سایر عوامل در دانشگاه و به تبع آن توسعه آموزش مفاهیم و آموزه‌های نو است، اما فقدان توسعه هماهنگ در دیگر عرصه‌ها مشکلات خاصی را نیز به دنبال دارد. توسعه یک‌بعدی نه تنها مثبت و امیدوارکننده نیست بلکه بسیار دلهره‌آور است. در طول تاریخ نظام‌های زیادی با توسعه ناهماهنگ در عرصه‌های نظامی، سیاسی، اقتصادی و ... دچار بحران و فروپاشی شده‌اند. در اجرا و اعمال مجازات‌های جایگزین اولین چالش، تشدید خشم در جامعه و اعتقاد به کیفرگرایی از سوی مردم به علل مختلف از جمله بی‌اعتمادی اجتماعی، فسادهای اقتصادی، نارضایتی و ... است! مردم انتظار دارند دستگاه قضایی در مقابل جرم و مجرم با قاطعیت و به سرعت پاسخ دهد.^{۳۵} می‌توان گفت «در بسیاری از کشورها، مجازات‌ها از جمله علایق اجتماعی محسوب می‌شوند، به ترتیبی که سایر واکنش‌های جایگزین مجازات، مورد تأیید و یا حمایت اجتماعی قرار نمی‌گیرند. این وضعیت نه تنها از یک سو پاسخی نسبتاً غریزی و تربیت‌نشده به بزهکاری تلقی می‌شود، بلکه از دیگر سو، تحت تأثیر عملکرد رسانه‌های گروهی، آموزش‌های رسمی و فعالیت‌های هدفمند دستگاه‌های کنترلی سیاستی است. نهادهای فرهنگ‌ساز از جمله مذهب و مدرسه، نیز در این خصوص نقش عمده‌ای ایفاء می‌کنند. با این وجود مطالعات متعدد نشان می‌دهند، آنگاه که اطلاعات عمومی از بزه، بزهکار و مجازات‌ها به صورت علمی و تخصصی افزایش می‌یابد، از میزان کیفرگرایی اجتماعی نیز کاسته می‌شود».^{۳۶}

۳-۲- سیاست جنایی تقنینی نامناسب

اگرچه عملکرد دستگاه قضایی بر سیاست جنایی تقنینی مؤثر است،^{۳۷} اما در مقابل بسیاری از

۳۵. نوشین یوسفی نژاد و محمود آقاجانی، «کاهش مجازات حبس و نقش سیاست محوری قوه قضائیه در

تأسیس نهادهای ارفاقی»، *مطالعات علوم سیاسی* دوره سوم ۲/۲ (۱۳۹۶)، ۳۹ و ۴۰.

۳۶. حسین غلامی، «کیفرگرایی: مفهوم و گونه‌ها» در *علوم جنایی تطبیقی در پرتو همکاری بین‌المللی*

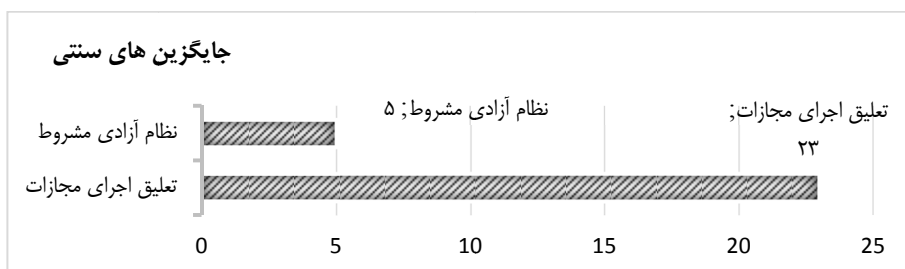
(مجموعه مقالات نکوداشت دکتر سیلویا تلنباخ)، به کوشش حسین غلامی (تهران: نشر میزان: ۱۳۹۵)،

۳۶۷.

37. Albrecht, Hans-Joerg. *Prison Overcrowding – Finding Effective Solutions* (Berlin: Max-

مشکلات قانونی از جمله علل ضعف عملکرد دستگاه قضایی در مورد مجازات‌های جایگزین حبس هستند. همان‌طور که در شکل شماره (۱) نشان داده شده است قضات تمایل به استفاده از تعلیق اجرای مجازات (به میزان ۸۲ درصد) بیش از سایر جایگزین‌های سنتی دارند.

شکل شماره ۱: اعمال جایگزین‌های سنتی از سوی قضات

همچنین در میان دیگر انواع مجازات‌های جایگزین حبس تمایل به اعمال جایگزین جزای نقدی در حد ۷۵ درصد است (نمودار شماره ۲). با توجه به میزان اعمال مجازات‌های جایگزین حبس و همچنین انتخاب و حکم دادن به مجازات‌های فاقد ویژگی‌های بازپرورانه، مشکلات قانونی برای استفاده از تدابیر بیشتر نمایان می‌شود. دلایل مختلفی از جمله انواع محدودیت‌های قانونی در استفاده از مجازات‌ها و تدابیر جایگزین حبس، موجب کاهش توسل قضات به آنها می‌شود.

همان‌گونه که مشخص است فصل‌های پنجم تا نهم قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ ناظر بر مجازات‌های جایگزین حبس، نیازمند اصلاح و بازنگری است تا شرایط و الزامات تقنینی سخت‌گیرانه و تحدیدکننده که سبب بی‌رغبتی و عدم تمایل قضات در اعمال جایگزین‌های حبس شده تعدیل گردد. از جمله شرایط مندرج در ماده (۶۴)^{۳۸} و (۶۶)^{۳۹}.

Planck-Institute for Foreign and International Criminal, 2012), 55.

۳۸. ماده ۶۴- مجازات‌های جایگزین حبس عبارت از دوره مراقبت، خدمات عمومی رایگان، جزای نقدی، جزای نقدی روزانه و محرومیت از حقوق اجتماعی است که در صورت گذشت شاکي و وجود جهات تخفیف با ملاحظه نوع جرم و کیفیت ارتکاب آن، آثار ناشی از جرم، سن، مهارت، وضعیت، شخصیت و سابقه مجرم، وضعیت بزه‌دیده و سایر اوضاع و احوال تعیین و اجرا می‌شود. تبصره - دادگاه در ضمن حکم به سختی و تناسب مجازات مورد حکم با شرایط و کیفیات مقرر در این ماده تصریح می‌کند. دادگاه نمی‌تواند به بیش از دو نوع از مجازات‌های جایگزین حکم دهد.

۳۹. ماده ۶۶- مرتکبان جرایم عمدی که حداکثر مجازات قانونی آنها نود و یک روز تا شش ماه حبس است به جای حبس به مجازات جایگزین حبس محکوم می‌گردند مگر اینکه به دلیل ارتکاب جرم عمدی

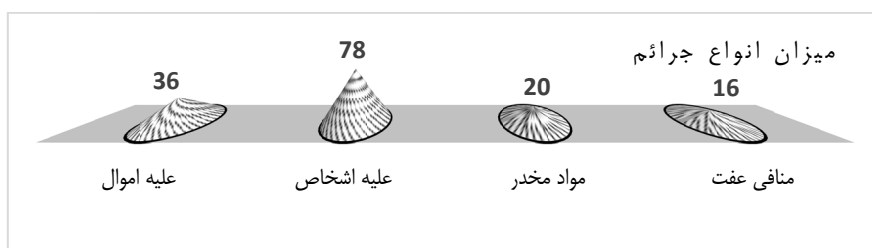
همچنین برخی جایگزین‌ها از جمله محرومیت از حقوق اجتماعی که از یک طرف در قانون مجازات اسلامی به عنوان تشدید مجازات تحت مجازات‌های تکمیلی و تبعی به مجازات اصلی متهم افزوده می‌گردد و از طرفی دیگر به عنوان جایگزین حبس ارفاقی در ماده (۶۴) و (۸۷)^{۴۰} بیان می‌گردد که از لحاظ فلسفه وجودی و همچنین نحوه اعمال این مجازات‌ها در کنار هم ابهامات عدیده‌ای را برای قضات به وجود می‌آورد.

بر این اساس به نظر می‌رسد، چنانچه قانون‌گذار اعمال جایگزین‌های حبس را حداقل تا درجه ۶ که مدنظر او بود الزامی می‌کرد، افراد تحت شمول آن به میزان مطلوبی افزایش پیدا می‌کردند؛ این امر به فلسفه وجودی جایگزین‌ها نیز نزدیک‌تر بود.

۳-۳- عدم توجه قضات به بعضی از متغیرها در پرونده شخصیت

انتظار می‌رود که در اعمال مجازات‌های جایگزین حبس از سوی قضات چندین متغیر مهم مورد توجه قرار گیرد، یکی از این متغیرها نوع جرایم است (توجه به نمودار شماره ۱۲):

نمودار شماره ۱۲: فراوانی انواع جرایم

تجویز مجازات واحد (اکثراً جزای نقدی) برای انواع مختلف جرم (جرایم منافی عفت، جرایم مالی، خشونت علیه اشخاص، مواد مخدر و ...) نشان‌دهنده بی‌اهمیتی این مؤلفه بسیار مهم و کم‌توجهی قضات به علل شکل‌گیری جرم، فلسفه کیفرها، اصلاح و درمان مجرمین و

دارای سابقه محکومیت کیفری به شرح زیر باشند و از اجرای آن پنج سال گذشته باشد: الف - بیش از یک فقره سابقه محکومیت قطعی به حبس تا شش ماه یا جزای نقدی بیش از ده میلیون ریال یا شلاق تعزیری؛ ب - یک فقره سابقه محکومیت قطعی به حبس بیش از شش ماه یا حد یا قصاص یا پرداخت بیش از یک پنجم دبه.

۴۰. ماده ۸۷- دادگاه می‌تواند ضمن حکم به مجازات جایگزین حبس، با توجه به جرم ارتكابی و وضعیت محکوم، وی را به یک یا چند مورد از مجازات‌های تبعی و یا تکمیلی نیز محکوم نماید. در این صورت مدت مجازات مذکور نباید بیش از دو سال شود.

آموزه‌های جرم‌شناختی و کیفرشناختی است. بی‌شک اصلاح هرکدام از این ناهنجاری‌ها درمان و برنامه خاص خود را می‌طلبد که یکی از فلسفه‌های تنوع مجازات‌های جایگزین حبس، مجازات‌های تکمیلی و تبعی، مشارکت جامعه و ... این مهم است؛ اما متأسفانه در سیاست جنایی قضایی به فلسفه این دست از مجازات‌ها توجه چندانی نشده است به طوری که هیچ‌گونه همبستگی بین انواع مجازات‌های جایگزین و انواع جرایم وجود ندارد. متغیر مهم دیگر جنسیت است که انتظار می‌رفت با نوع مجازات‌های جایگزین ارتباط معناداری از خود نشان دهد. در این پژوهش از ۱۵۰ نفر محکوم که برای آنها رأی صادر شده است ۱۲۹ نفر مرد و ۲۱ نفر زن بوده‌اند. این آمار نقش پررنگ‌تر مردان نسبت به زنان در مورد ارتکاب جرایم در ایران را تأیید می‌کند، در این دست از جوامع معمولاً زنان بزه‌دیده هستند تا بزه‌کار! با توجه به آموزه‌های دینی^{۴۱} و جرم‌شناختی بهتر آن است که در اعمال مجازات، متغیر مهم جنسیت در نظر گرفته شود و به عنوان یک مؤلفه تأثیرگذار در نوع مجازات و نوع جایگزین حبس بدان توجه شود. با توجه به اینکه در نمونه‌های مورد مطالعه، زنان در جرایم علیه اموال، خشونت علیه اشخاص و مواد مخدر بسیار کمتر مداخله داشته‌اند و بیشترین نوع جرم این قشر از نوع جرایم منافی عفت است، باید نوع مجازات جایگزین معطوف به اصلاح اخلاق و رفتار باشد نه جریمه مالی و ...! متأسفانه بین متغیر جنسیت و نوع مجازات‌های جایگزین هیچ‌گونه همبستگی معناداری مشاهده نمی‌شود.

۳-۴- ضعف آموزشی و بی‌تفاوتی اجتماعی

بعد از شناخت صحیح جامعه هدف و مشکلات موجود و تجویز مناسب‌ترین قانون، نیاز به مجری توانمند، متخصص و آگاه به امور از بدیهیات است. باید به این نکته اذعان نمود با توجه به ضعف نظام آموزشی در ایران با تغییر مواد قانونی و یا گسترده شدن آنها قضاوت نیز

۴۱. در آیه ۱۵ سوره نساء که خداوند متعال می‌فرماید: «و اللاتی یاتین الفاحشه من نسائکم فاستشهدوا علیهن اربعه منکم فان شهدوا فامسکوهن فی البیوت حتی یتوفاهن الموت او یجعل الله لهن سیلاً». «و از زنان شما کسانی که مرتکب زنا می‌شوند، چهار نفر مرد از خودتان را بر آنان به گواهی بخواهید، پس اگر گواهی دادند آن زشت‌کاران را در خانه‌ها نگاه دارید تا مرگشان فرارسد، یا خدا برای نجات آنان راهی قرار دهد». برخی فقهای معاصر معتقدند مقصود از این آیه جلوگیری از ارتکاب دوباره این عمل است یا نگاه‌داری تا زمانی که توبه کند و اطمینان از پاک‌ی وی پیدا شود و در هر صورت این حکم باقی و مستمر است. (سید ابوالقاسم خویی، *لبیان* (بیروت: دارالزهراء، ۱۳۹۵ ق)، ۳۱۲) فارغ از تفاسیر متعدد آنچه از معنای این آیه به روشنی قابل استنباط است جواز کیفر حبس خانگی برای زنان زناکار است.

دچار سردرگمی می‌شوند. حال اعمال قوانین مربوط به مجازات‌های جایگزین حبس که معمولاً در دو مرحله (یکی مربوط به مرحله صدور حکم و دیگری در مرحله اجرای حکم) باید مورد توجه قرار گیرند برای قضات مشکل‌آفرین خواهد بود. همچنین اهمیت یافتن دیگر جوانب امر من جمله توجه به پرونده شخصیت، شناخت تأثیر حبس و یا مجازات‌های جایگزین و ... از مسائلی هستند که نیاز به آگاهی قضات از مسائل جرم‌شناسی، جامعه‌شناسی و روان‌شناسی در آن بدیهی است؛ و از همه مهم‌تر تراکم پرونده‌ها در دستگاه قضا موجب می‌شود که قضات آسان‌ترین راه که همان روش سنتی حبس است را برای صدور حکم در نظر بگیرند. از علل ضعف عملکردها نه‌تنها در قوه قضائیه، بلکه در هر ساختار دیگری عدم آگاهی، آموزش نادرست و یا ناکافی است. بررسی کمیت و کیفیت آراء در خصوص مجازات‌های جایگزین حبس نشان می‌دهد که قوانین موجود فراتر از هوش علمی، معیارهای اخلاقی و میزان مسؤلیت‌پذیری اجتماعی قضات هستند.

هنگامی که بدون توجه به آسیب‌های زندان به مجازات حبس حکم داده می‌شود و یا بدون توجه به نوع جرم و شخصیت متهم حکم صادر گردد مفهوم بی‌تفاوتی اجتماعی عینیت بیشتری پیدا می‌کند، بی‌تفاوتی از یک‌سو حاصل عدم آگاهی از آموزه‌های نوین جرم‌شناسی و کیفرشناسی است و از سوی دیگر نشانه فاصله گرفتن ساختارهای قوه قضائیه از بطن اجتماع است. بی‌تفاوتی نسبت به مجرم و تشدید آسیب‌ها با بد مجازات کردن یک معضل ایدئولوژیک، یک بحران اخلاقی، علمی و آموزشی است. این مشکل در ادامه گسترش انواع آسیب‌های اجتماعی در ایران به قشر قضات نیز رسیده است، با این تفاوت که نتیجه این بی‌تفاوتی تنها کمک نکردن و بی‌تفاوت بودن به شخص آسیب‌دیده نیست بلکه پیامد آن تشدید آسیب و بحران است. بی‌تفاوتی اجتماعی یعنی عدم احساس مسؤلیت نسبت به سرنوشت متهم، عدم توجه به پیامدهای نوع مجازات انتخابی، عدم توجه به آموزه‌های نوین علمی، عدم توجه به معضلات اجتماعی و مشکلات مردم، بی‌تفاوتی اجتماعی یعنی وضعیت کنونی زندان‌های ایران! بی‌تفاوتی در این شکل آسیبی است مختص روابط انسانی (رابطه قاضی با متهم)، بی‌اعتنایی به احساسات و عواطف انسانی، فقدان همدلی و مشارکت اجتماعی، بی‌تفاوتی نسبت به هنجارها و رفتارهای ترویجی، فردگرایی نسبت به مسائل بیرونی، بی‌تفاوتی نسبت به علوم و آموزه‌های نو، بی‌اهمیت شدن سرنوشت انسان‌ها و ... این وضعیت مختص جوامع و فرهنگ‌های در حال گذار است و بر اثر ضعف آموزش، ضعف تعلیم و تربیت، شهرنشینی، سرخوردگی و بی‌اعتمادی، روزمرگی و ... شکل می‌گیرد.

در پایان باید گفت هر تغییر و تحولی در عرصه‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی خواسته و یا ناخواسته تأثیرات مثبت و منفی را به همراه خود خواهد داشت، بسیاری از آسیب‌های اجتماعی، زیستی و ... تحت تأثیر همین تغییر و تحولات به وجود می‌آیند. بی‌شک اگر سلول‌های اجتماعی منجمد می‌شدند و به شکل کریستال درمی‌آمدند هیچ‌گونه آسیب اجتماعی شکل نمی‌گرفت؛ اما سیر تحولات و بالا و پایین شدن دما در سطح جامعه موجب شکل‌گیری پدیدهٔ رشد، پس‌رفت، آسیب و ... می‌شود؛ گویی تغییر و تحول سبب آسیب و مرگ می‌شود. تغییرات هرچند اندک در عرصه سیاست جنایی هم از این امر مستثنا نبوده و بی‌شک چالش‌های پیش روی مجازات‌های جایگزین حبس قابل احصاء نیستند، چراکه با ایجاد تغییرات در دیگر عرصه‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی، سیاست جنایی نیز دچار تحول می‌شود. همان‌گونه که مجازات حبس روزی به عنوان جایگزینی مناسب برای دیگر مجازات‌ها شناخته می‌شد ولی با اندک پیشرفت علوم جنایی امروز خود به عنوان یک معضل شناخته می‌شود. پس این تغییر و تحولات عرصه اجتماع است که نقایص ایدئولوژی‌ها و ایده‌های نو را برملا می‌کند و هر تفکر و عملکردی در گذر زمان بر اثر مواجه شدن با شرایط جدید با چالش‌های تازه‌ای روبه‌رو می‌شود.

نتیجه

تحت تأثیر آورده‌های علوم جنایی گوناگون از جمله جرم‌شناسی و کیفرشناسی در خصوص آسیب‌های جبران‌ناپذیر زندان و معایب کاربرد این پاسخ کیفری، قانون‌گذار نهادهای جدیدی را وارد قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ نمود؛ جایگزین‌های (نوین) حبس (موضوع مواد ۶۴ تا ۸۷) از آن قسم است که اقداماتی از قبیل، دورهٔ مراقبتی، جزای نقدی، جزای نقدی روزانه و خدمات عمومی رایگان را شامل می‌شود. با این حال آشکار است این مواد که بازتاب‌دهنده سیاست جنایی تقنینی جمهوری اسلامی در جهت کاهش جمعیت زندان‌ها هستند، به‌تنهایی و بدون همراهی سیاست جنایی قضایی مؤثر نخواهند بود، زیرا در نهایت این قضات هستند که با چارچوب پیش‌فرض‌های خود قوانین را تجسم بخشیده و به اجرا درمی‌آورند.

آنچه این پژوهش به دنبال آن بوده است، تحلیل چگونگی همین سیاست جنایی قضایی در خصوص جایگزین‌های حبس بوده است که با گردآوری تعدادی رأی در استان تهران و تحلیل مفاد آن از جهت کمیت و کیفیت تصمیمات اتخاذشده در ارتباط با جایگزین‌های حبس، به نتایجی دست پیدا کرده است؛ در بیان کلی می‌توان ادعا نمود که سیاست جنایی

قضایی ایران در بستر و نگاهی کیفرگرایانه و بدون در نظر گرفتن جنبه‌های بازپرورانه جایگزین‌های حبس، به این نوع از پاسخ‌های کیفری علاقه چندانی نشان نمی‌دهد؛ زیرا در حالی که بر اساس آمار، حدود ۱۵ درصد از تمام پرونده‌های موجود شرایط قرار گرفتن ذیل یکی از عنوان‌های جایگزین حبس (سنتی و نوین) را دارند، ۱ درصد و به عبارت دیگر تنها حدود ۶/۵ درصد از پرونده‌هایی که امکان صدور جایگزین حبس در مورد آنها وجود دارد، این جایگزین‌ها را دریافت می‌نمایند.

در مواردی که حکم به جایگزین حبس داده شده است نیز نشانه‌هایی از کم‌توجهی یا نادیده‌انگاری تمام جوانب مؤثر برای صدور چنین آرای در جهت نیل به هدف بازپروری و بازاجتماعی شدن مرتکب، مشاهده می‌شود. در این خصوص بررسی‌ها رابطه معکوسی را بین سن، اشتغال و مدت‌زمان لازم برای اجرای حکم نشان داده و بیانگر آن هستند که با افزایش سن مرتکب یا عدم شاغل بودن او، تمایل قضات به اعمال جایگزین‌های حبس کاهش می‌یابد، با این حال متغیرهای مهم دیگری همچون تأهل، نوع جرم و به طور کلی آنچه تشکیل‌دهنده پرونده شخصیت است و حتی موارد پیش‌گفته نیز به صورت دقیق و اثرگذار در آراء قید نشده‌اند. در این ارتباط می‌توان به میزان حکم به جزای نقدی اشاره نموده که حدود سه‌چهارم از پرونده‌های دارای شرایط دریافت جایگزین حبس را به خود اختصاص داده است (۸۶ مورد از ۱۵۰ مورد بررسی شده). جایگزینی آنی، بدون نظارت و دوره مراقبتی و دارای جنبه‌های بازپرورانه اندک نسبت به دیگر جایگزین‌ها و کثرت استفاده از مجازات نقدی در کنار داده‌های مربوط به تنوع جرایمی که موضوع جایگزین‌های حبس قرار گرفته‌اند (جرایم مواد مخدر، منافی عفت، علیه اشخاص و علیه اموال)، حاکی از عدم مذاقه مقام تصمیم‌گیرنده در خصوص تناسب و اثربخشی آرای خود خواهد بود.

نتیجه کلی جدایی سیاست جنایی قضایی از سیاست جنایی تقنینی، بی‌اثر ماندن یا نتایج مطلوب حاصل نشدن از نهادی نوظهور خواهد بود. در صورتی که قضات ضرورت و چارچوب‌های به کارگیری چنین جایگزین‌هایی را درک نکرده باشند، در بهترین حالت، تنها از میزان صدور مجازات حبس کاسته شده و در مقابل حصول اهداف مهم‌تر همچون بازاجتماعی شدن مرتکب، مغفول می‌ماند. در این شرایط حتی ممکن است بزه‌دیده از جرم نیز احساس تسامح و سهل‌گیری صرف نسبت به بزهکار را داشته و موجبات بی‌اعتمادی نسبت به دستگاه قضا فراهم شود.

این همگام نبودن سیاست جنایی قضایی با سیاست جنایی تقنینی را می‌توان به دلایل

متعدد ساختاری، آموزشی و فرهنگی و این اندیشه که کیفرهای سخت‌گیرانه نتیجه بیشتری به همراه خواهند داشت، مرتبط دانست. همان‌گونه که بیان شد سیاست جنایی تقنینی با به کارگیری مجازات‌های جایگزین حبس تمایل به مشارکت دادن جامعه در پاسخ‌دهی به انحرافات دارد، اما این سیاست در مرحله قضایی (اعمال قانون) کمتر مورد استفاده قرار گرفته است؛ از این جهت ضروری است قضات در معرض آموزش‌های نوین کیفرشناسی قرار گرفته و در عین حال سازوکارهای اجرایی و اداری لازم برای استفاده آنان از پاسخ‌های جایگزین حبس، فراهم گردد. از سوی دیگر به نظر می‌رسد استفاده از جایگزین‌های مجازات حبس مستلزم کاهش کیفرگرایی در سطح اجتماع و افزایش آگاهی عمومی است؛ زیرا مطالعات نشان می‌دهند که در نتیجه افزایش آگاهی عمومی از آثار زیان‌بار حبس، پذیرش اجتماعی جایگزین‌ها بیشتر شده، قضات و سایر کارگزاران اجرای عدالت کیفری، به نحو مناسب‌تری از آنها استفاده خواهند کرد. همچنین بر اساس تحقیقات، مردم دارای دانش دقیق بسیار کمی راجع به جرم و نظام عدالت کیفری هستند، اما آنگاه که اطلاعات بیش‌تری دریافت می‌نمایند، میزان کیفرگرایی آنها به شدت کاهش می‌یابد.^{۴۲}

فهرست منابع

الف. منابع فارسی

- آشوری، محمد. جایگزین‌های زندان یا مجازات‌های بینابین. تهران: گرایش، ۱۳۸۲.
- آشوری، محمد. عدالت کیفری (مجموعه مقالات). تهران: گنج دانش، ۱۳۷۶.
- آلبرشت، هانس یورگ. ازدحام در زندان. ترجمه حسین غلامی. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۵.
- بهره‌مند، حمید. «سیاست حبس‌زدایی در نظام تقنینی جمهوری اسلامی ایران». راهبرد ۸۰ (۱۳۹۶): ۳۵۷-۳۸۲.
- حسینی نیک، سید عباس. مجموعه قوانین کاربردی مجده، حقوقی - کیفری. تهران: انتشارات مجد، ۱۳۹۴.
- خویی، سید ابوالقاسم. لیان. بیروت: دارالزهراء، ۱۳۹۵ ق.
- دلماش مارتی، می ری. نظام‌های بزرگ سیاست جنایی. چاپ اول. ترجمه دکتر علی حسین نجفی ابرندآبادی. تهران: نشر میزان، ۱۳۸۱.
- رضائی، غلامحسین. راهبردهای تعلیق و تعویق در فرایند کیفری. تهران: میزان، ۱۳۸۹.
- صفاری، علی و حسن حاجی تبار فیروزجائی. مجازات‌های جایگزین حبس در حقوق کیفری ایران. تهران: فردوسی، ۱۳۹۳.
- طغری نگار، حسن. مجموعه مقالات و سخنرانی‌های اولین همایش بین‌المللی بررسی راه‌های جایگزین مجازات حبس. تهران: سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور، راه تربیت، ۱۳۸۱.
- عسکری‌نسب، مهرناز و رقیه ابراهیمی غریبوستی. «مجازات‌های بینابین از منظر جرم‌شناسی در حقوق کیفری ایران». تحقیقات جدید در علوم انسانی ۲۴ (۱۳۹۶): ۶۳-۷۹.
- غلامی، حسین. «کیفرگرایی: مفهوم و گونه‌ها» در علوم جنایی تطبیقی در پرتو همکاری بین‌المللی (مجموعه مقالات نکوداشت دکتر سیلویا تلنباخ)، به کوشش حسین غلامی، ۳۵۸-۳۸۲. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۵.
- غلامی، حسین. ارزیابی بازدارندگی مجازات‌ها در قلمرو عدالت کیفری نظامی، پژوهش منتشر نشده در سازمان قضایی نیروهای مسلح، اداره کل پیشگیری از وقوع جرم و عفو و بخشودگی، ۱۳۹۰.
- غلامی، حسین. کیفرشناسی، تهران: نشر میزان، ۱۳۹۵.
- قرآن کریم.
- لازرژ، کریستین. درآمدی بر سیاست جنایی. ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۰.
- محدث، محسن. مقایسه تطبیقی تأثیر مجازات زندان با مجازات‌های جایگزین در پیشگیری از تکرار جرم. تهران: مؤسسه فرهنگی هنری انتشاراتی نگاه بین، ۱۳۹۰.
- میرشمس شهبهانی، مائده و محمد آشوری. مجموعه مقالات همایش راهکارهای کاهش جمعیت کیفری

زندان. تهران: میزان، ۱۳۸۶).

ناظرزاده کرمانی، فرناز و زینب امامی غفاری. «بررسی رویه و نگرش قضات دادگاه‌های اطفال تهران به جایگزین‌های مجازات حبس». *دیدگاه‌های حقوق قضایی* ۶۵ (۱۳۹۳): ۱۸۰-۱۵۷.

نجفی ابرنآبادی، علی حسین و عبدالعلی توجهی. «بزه‌دیدة‌شناسی و مشکل بزه‌دیدگی‌های گزارش نشده». *مدرس علوم انسانی* ۱۳ (۱۳۷۸): ۸۰-۷۱.

نجفی ابرنآبادی، علی حسین و حمید هاشم بیگی. *دانشنامه جرم‌شناسی*. تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۷.

نجفی ابرنآبادی، علی حسین. تاریخ تحولات حقوق کیفری، تقریرات مباحثی در علوم جنایی، مقطع کارشناسی ارشد، ۱۳۷۸.

هامایی، کواچی. *تعلیق مراقبتی در دنیا*. ترجمه حسین آقایی‌نیا. تهران: میزان، ۱۳۷۷.

یکرنگی، محمد و مهدی ایرانمنش. «کیفرهای اجتماعی محور: از نظریه تا عمل (با تأکید بر پیش‌نیازهای اعمال کیفرهای اجتماع محور در ایران)». *مجله حقوقی دادگستری* ۶۴ (۱۳۸۷): ۱۱۲-۹۰.

یوسفی نژاد، نوشین و محمود آقاجانی. «بررسی مجازات‌های سنتی و نوین جایگزین حبس در قانون مجازات اسلامی». *مطالعات علوم سیاسی حقوق و فقه دوره سوم* ۳ (۱۳۹۶): ۱۶۴-۱۴۹.

یوسفی نژاد، نوشین و محمود آقاجانی. «کاهش مجازات حبس و نقش سیاست محوری قوه قضائیه در تأسیس نهادهای ارفاقی». *مطالعات علوم سیاسی دوره سوم* ۲/۲ (۱۳۹۶): ۴۳-۲۷.

ب. منابع انگلیسی

Albrecht, Hans-Joerg. *Prison Overcrowding - Finding Effective Solutions*. Berlin: Max-Planck-Institute for Foreign and International Criminal, 2012.

Shoesmith, Gary. "State Prisoner Elasticities and Integrated State Policies Using Non-Prison Alternatives." *Wake Forest University - School of Business* (2015). doi: 10.2139/ssrn.2585164, or <https://ssrn.com/abstract=2585164>.

Tony, Michael. "Community Punishments in a Rational Society." *University of Minnesota Law School* (2017): 1-15. <https://ssrn.com/abstract=2920845>.

United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). *The Handbook on Alternatives to Imprisonment*. Vienna: United Nations Publication, 2005

Iran's Judicial Criminal Policy on Alternatives to Imprisonment

Davood Khaksar

Ph.D. Student in Criminal Law and Criminology, Islamic Azad University,
EAU Branch

Email: d.khaksarlawyer@yahoo.com

&

Dr. Hossein Gholami

Associated Professor in Criminal Law and Criminology,
Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

Email: gholami@atu.ac.ir

The Iranian legislator seeking to avoid harms of imprisonment and prison, through enacting the Islamic Penal Code in 2013, established new criminal concepts and dedicated a chapter to alternatives to imprisonment. But these changes that reflect the legislative criminal policy, alone were not enough, and in order to achieve the result, the judicial criminal policy must also be coordinated with the new legislature's view. For the research to be applicable, the acquired sentences have been analyzed to demonstrate how legislative criminal policy has influenced judicial criminal policy. The findings of this study indicate that Iran's judicial criminal policy in relation to imprisonment's alternatives, currently has a significant bias from legislative criminal policy. Such responses apply only to 6.5% of all cases which are eligible to receive alternatives of imprisonment. Analyzing the issued sentences demonstrates that some important variables such as the type of crime, age, gender, occupational and marital status of the perpetrators have not been accounted adequately; As such about three quarters of the sentences have allocated to fines alone (87 of 150 sentences). This fact can be attributed, first of all, to the lack of proper understanding of judges about the importance, necessity and goals of alternatives to imprisonment, as well as executive problems and hardware deficiencies.

Keywords: Criminal Policy, Judicial Criminal Policy, Imprisonment, Alternatives to Imprisonment.

Journal of CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

VOL. VI, No. 1

2018-1

- **Reflections on the Criminalization of Use of Chemical Weapons and ICC's Jurisdiction Ratione Temporis on this Crime in the light of the Iraq - Iran War**
Dr. Mahdi Abdulmaleki & Dr. Seyed Ghasem Zamani
- **Criminological Investigation of Violence by Football Fans**
Majid Aghaee & Dr. Ali saffari
- **Assessing the Effectiveness of Psychodrama on Decreasing Aggression of Children (Using Psychodrama instead of Classical Methods of Punishing Violent Behaviors)**
Dr. Mohammad Ashouri & Elmira Soleimany Savad Roubary
- **Interim Order in Criminal Matters**
Dr. Mansour Rahmdel
- **Iran's Judicial Criminal Policy on Alternatives to Imprisonment**
Dr. Hossein Gholami & Davood Khaksar
- **The Study of Marginalization's Impact of Crime (Marginalization Districts of Dowlat Abad in the Kermanshah)**
Dr. Tahmoores Bashirie & Mohammad Saeed Mozafari
- **Using Cultural Criminology in Analysis Minor and Juvenile Delinquency by Relay on Carnival, Adrenalin and Second Life Concepts**
Dr. Sara Aghaei

S. D. I. L.

The S.D. Institute of Law

Research & Study